

vényekben is olvashattuk, hogy ha valaki a szokást nem tartja meg, „a falu bosszújára marad”.

A falutörvények és az eseti határozatok összevetéséből a székely szokásjog három társadalmi funkciója bontakozik ki előttünk. Ezek a következők: a szokásjog átmeneti, fenntartja a hagyományokat, rendet tart a falusi életviszonyokban, végül a különböző érdek-közösségeket megneveli a társas együttélésre.

Külön ki kell emelnünk a határozatok közzétételének a módját. IMREH István a rendkívül értékes bevezető tanulmány mellett tárgyuk szerint csoportosította a határozatokat, gazdag jegyzetanyaggal elősegítette azok megértését és ezzel a fejlődés és az összehasonlítás vizsgálatának az alapjait is megteremtette. Szó- és kifejezés-jegyzék, helység-névtár és a latin szövegek fordítása biztosítja a könyv könnyebb használatát.

Karcagi várostörténeti tanulmányok. Nagykunsági Füzetek, 1. sz. Szerkesztette BELLON Tibor és KAPOSVÁRI Gyula. Karcag, 1974. 164 l.

Gunda Béla

A szolnoki Damjanich János Múzeum és a hatáskörébe tartozó más Szolnok megyei múzeumok az utóbbi években mind szélesebb körű tudományos működést fejtenek ki. Több kiállításuk és publikációjuk (pl. Jászdózsa és a palócság, Eger—Szolnok, 1973) értékes tudományos visszhangra nyújtott lehetőséget s néprajztudományunk érdeklődéssel várja a Szolnok megyei néprajzi atlasz megjelenését. A megyében tevékenykedő muzeológusok szervező munkásságának egyik eredménye a *Karcagi várostörténeti tanulmányok* is. A kötet bevezetőjében Kundra József tanácselnök világosan megfogalmazza, hogy a város múltját feltárva, jelenét vizsgálva a szocialista jövő építését segítjük elő. Az igényes bevezető után a szerkesztők elmondják, hogy a tanulmánygyűjtemény Karcagon 1971 őszén a Tudományos és Kulturális Hetek keretében elhangzott előadások egy részét tartalmazza, amelyek néprajzi szempontból is hozzájárulnak Karcag és a Nagykunság megismeréséhez.

GYÖRFFY György történeti jellegű tanulmányából (*A Nagykunság és Karcag a középkorban*) azt emelem ki, hogy a szerző szerint a kunok már hazánkba való letelepedésük előtt ismerték a földművelést. A Codex Cumanicus szójegyzéke említi az ekevasat. Természetesen több bizonyíték kellene ahhoz, hogy a XIV. században élt Karcag szállásában nomád téli szállást lássunk, „félgömbalakú jurtákkal, fatörzs és nád segítségével összerótt melléképületekkel, ólakkal és szárnyékokkal”, — míg a XVI. századi Karcagújszállás képe „már közelíthetett a magyar falu képéhez”. SELMECI László néhány Szolnok megyei kun régészeti leletet ismertet. A kunszentmártoni és homoki sírokból (XIII. sz. vége, XIV. sz. eleje) előkerült kengyelről megállapítja, hogy azok a magyar parasztság körében a XIX. századig éltek és kun hagyatékként tarthatók számon. A sírokból előkerült egy üröm (*Artemisia*) species maradványa. Ez a növény fontos gyásznövény volt. SELMECI László szellemes és elfogadható megállapítása szerint ezzel a szokással függ össze örömből üröm lesz, öröme ürömmé válik szólásunk. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy az *Artemisia*-speciéseknak a magyar néphagyományban szinte napjainkig jelentékeny szerepe van (gyógyfű, félelem elleni bűvszer, a szegedi boszorkányok fürdővizbe rakták, jövőbe látó tulajdonságot nyújtanak az embernek, stb.). Az antidemonikus erejű *Artemisia vulgaris* a nyugat-európai halott-kultuszban is megjelenik, pl. a szepesi németeknél koporsóba helyeztek egy-egy fűzér ürmet. Másutt a bölesőbe helyezik. A 'kun sírok' *Artemisia* fűzére kétségkívül európai hagyományra utal. Elmondhatom azt is, hogy korábbi irodalmunk az ürmet *kálvínista* tapló néven is számontartja. A kiszáritott és összetört ürömszár bele sárgadinnye héjának tüzés üszkével összedörzsölve tűzkapóvá, taplóvá válik. SELMECI László szerint a sírleletek nyomán a kunokra a 'nomád viselet' jellemző. (De melyik és milyen nomád? — kérdezzük. A 'nomádok' viselete nem egységes.) A gyász színe a lila lehetett. De általában kedvelték a kunok a kék színt, amire a néphagyományban a *kunkék* használata is utal. MÁNDOKY István a kunok nyelvéről írva a Nagy- és Kiskunságban a kun Miatyánkra s több kun szómaradványra hívja fel a figyelmet. Ilyen szavak az *árkány* 'eszköfögo hurkos pányva', a *daku* 'ködmönféle kabát', a *boza* 'köles sör', *barág* 'nagyszőrű, bozontos komondor és kuvasz', *kamcsi* 'karikásosor, lovagló ostor', *kangyik* 'nyeregszárnyakról lelógó szíj' stb. Mivel a kun szómaradványok egy része a Nagykunságra jellemző, itt is megismételtem azt a korábban hangoztatott véleményemet, hogy a tágabb értelemben vett Hortobágy pásztorkodása etnogeografailag és történetileg is erősen tagolt s déli része elkülönül a középső (debreceni, tiszacsegei Hortobágy) és északi (Polgár, Bagota) területektől. A debreceni egyetem néprajzi tanszékén elkészült FAZEKAS Mihály doktori

értekezése Kunmadaras pásztorkodásáról. A disszertáció hozzájárul ennek a kérdésnek a további tisztázásához illetve bonyolultságának feltárásához. MAJOR Jenő Karcag településtörténetét vázolja. Egyik figyelmet érdemlő megállapítása, hogy Karcagtelke már a XVI. század elején a Karcag-nemzettség állandósult legeltető és fokozódóan növénytermesztő telephelye. Karcagújszállás (a mai Karcag) pedig állandó mezőgazdasági településből létesült. Az 1571. évi török defterekből megállapítható, hogy Karcagújszállás lakóinak többsége már nem kun, hanem magyar. A lakosság keveredését segítette elő Rákóczi Ferenc, amikor 1703-ban a rációk elleni védelem céljából Békés megye maradék lakosságát Karcagra telepítette, majd a lakosságot rakamazi birtokára vitte át. Később innen a lakosság visszaszivárgott. Az 1745. évi redempció a gazdasági és társadalmi viszonyokban új helyzetet teremtett. A redemptusok megvették a város területét, de földtulajdon hiányában mégis jelentékeny volt a zsellérreteg. Ennek egy része 1785-ben a délvidéki Pacsér és Omoravicza kamarai birtokra települt át. Mária Terézia viszont jázsági katolikusokat telepített Karcagra. Karcag lakossága etnikai összetételére nyilvánvalóan befolyással volt az a görögkeleti lakosság, amelynek 1780 körül már temploma volt. Erről a görögkeleti népelemről a szerző nem tesz említést. A történeti és gazdasági tényezők figyelembevételével a város morfológiai képezet kialakulásáról nyújt fejlődéstörténeti áttekintést MAJOR Jenő. Számunkra az a megállapítása lényeges, hogy a redempciót megelőzően a lakóterület és az állattartóövezet (kertesség) nem tételezhető fel, később pedig a tanya-rendszer gyors fejlődésével erre nem volt szükség. A város körül azonban 1838-ban lögereket, rakodó- és nyomtatóhelyeket osztottak ki, amelyekről korábbi tudomásunk is van. Erre a belső területek felaprózódása és a tűzveszély elleni védekezés miatt volt szükség.

VARGHA László szemléletesen foglalja össze több évtizedes kutatását *A Nagyikunság népi építészete* c. írásában. Különböző építőperiódusokat állapít meg. Részletesebben azonban csak egy tanyakomplexum kialakulását elemzi. Az alakulás döntő tényezője volt az állattartás csökkenése, a szemtermelés előtérbelépése és a tanya felköltözés. A tanulmány értékét emeli az a néhány példa, amellyel a szerző a Nagyikunság építészetiében jelentkező klasszicista elemek (tornácoszlopok) megjelenését érzékelteti. Számon kell tartanunk VARGHA László tanulmányából azt is, hogy az utóbbi két évtizedben a Műszaki Egyetem építészettörténeti tanszéke jelentős kutatómunkát folytatott Karcag környékén. BELLON Tibor tanulmánya (Utcák, zugok, porták) szervesen kapcsolódik MAJOR Jenő fejtegetéseibe. Néprajzi élelátással elemzi a gyakran csak mondatfoslányokban jelentkező okleveles adatokat s megállapítja, hogy a redempció után felosztott határ képe tükrözte a város, a belsőség településének képét, mert a földkiosztást tizedenként és házak szerint végezték el. A városon belül a megülés rendje vérségi alapon történt. A zugok, utcák lakói rokoni kapcsolatban voltak egymással, egymás portáján szabadon közlekedhettek. A városi tanács azonban körültekintően szabályozta a portavásárlás módját. Örkdött arra, hogy a szolgálatra bejövők meg ne telepedjenek. Még a határból is kitiltották azokat, akiknek a munkaviszonya megszűnt. A portákat nádkerítéssel védték s azok rongálói szigorúan büntették. Az építkezéshez szükséges fát a Tiszán úsztatott tutajokról Poroszlón, Tiszafüreden, Abádon vásárolták. Eljártak fáért Biharba, a Tiszahátra is. Már a XVIII. század közepén említik az egyik porta felmérése során a szelemenágast. A század végéről pedig a városban épült tüzelő órlól van tudomásunk. Nem hivatkozhatunk itt BELLON Tibor további értékes közléseire (pl. bihari és bükki vándor meszesek megjelenése, tőzegtüzelés). Csupán még a kötet három zárótanulmányát említem meg, amelyek szerzői (PERCZEL Károly, MAKK Árpád, MÉSZÁROS János) Karcag további városfejlesztését, ipartelepítési kérdéseit s a tanya mai helyzetét vizsgálják.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a kötet sokoldalúan tükrözi a karcagi Nagykun Múzeum — külső kapcsolatokban is megnyilatkozó — tudományos tevékenységét, a helyi feladatok felismerésének fontosságát. A kötet tanulmányaival kitérte a Nagyikunság néprajzi megismerésének lehetőségét. Az új szempontok, feltételezések és eredmények nemcsak a kötet szerzőinek tudományos rangját, hanem a szerkesztők, a kiadványt támogató városi tanács követésre méltó kultúrpolitikáját is dicsérik.